

Satu Grünthal

”Herätkää! Tahdon säpinää!” Lastenrunous 2000-luvulla

Lastenrunous ja lastenrunokirjojen kuvitus ovat nykykirjallisuutemme vahvoja alueita. 2000-luvulla on julkaistu vuosittain noin 15–20 kotimaista, suomenkielistä lastenrunokirjaa. Tämä tarkoittaa usean sadan kirjan joukkoa, johon mahtuu suuri muotojen, tyylien, aiheiden ja kuvitusten kirjo. Nostan katsauksessani esiin 2000-luvun lastenrunouden kiinnostavimpia piirteitä: kuvan ja sanan vuorovaikutuksen, intertekstuaalisuuden ja intervisuaalisuuden, opettavaisuuden muuntumisen esittelevyydeksi sekä tietyt kielelliset keinot ja piirteet (puhuttelun, leikittelyn ja monikielisyyden).¹ Monet aikuisten runoudessa kokeellisiksi mielletyt keinot kuuluvat lastenrunouden ydinrepertoaariin.

Kuvan ja sanan vuoropuhelu

Maailman muuttuminen yhä visuaalisemmaksi näkyy vahvasti myös lasten runokirjoissa, joissa kuvitus on tullut entistäkin tärkeämmäksi. Runokirjoissa kuvituksen tehtävänä on harvoin vain kuvittaa tekstiä, minkä vuoksi onkin yleensä syytä puhua kuvitettujen runokirjojen sijaan runokuvakirjoista.² Kuvitus näyttää, vaikuttaa ja kertoo tarinaa monin tavoin tekstin rinnalla ja yhteistyössä sen kanssa (ks. Happonen 2007, esim. 43–55; Seppä 2012, 145–150). Tätä yhteistyön prosessia on jäsennetty laajennetun ja varsinaisen kuvakirjan käsitteiden (Rhedin 1992) sekä vuorovaikutteisen kuvakirjan käsitteen kautta (Nikolajeva & Scott 2000). Keskeisiä ovat keinot, joilla teksti ja kuva voivat toisaalta kertoa yksi yhteen samaa tarinaa, toisaalta täydentää, laajentaa tai supistaa toisiaan tai olla jopa toisistaan täysin riippumattomia. Kuvakirjan äärellä lukijasta tulee yhtä lailla katsoja, ja sekä kuvista että tekstistä saadut impulssit vaikuttavat toistensa tulkintaan.

Nykyisten runokuvakirjojen kuvitus on yleensä värikästä, kekseliästä ja runsasta. Se sisältää huumoria ja hauskoja yksityiskohtia. Nykyrunoudelle ominainen aukeamallisuus toteutuu lastenrunoudessa kuvan ja sanan yhteistyönä siten, että aukeamat levittyvät usein yhtenäisiksi, värikkäiksi kuvapinnoiksi. Runot voivat asettua osaksi maisemaa ja miljöötä, runot ja kuvitus sulautua yhdeksi tai runo piirtyä osaksi kuvaa. Näin tapahtuu esimerkiksi suosituista kirjasarjoistaan tunnetun, 2000-luvulla useita runokirjoja julkaiseen Tuula Korolaisen kirjoittamassa ja Marjo Nygård-Niemistön kuvittamassa kokoelmassa *Kuono kohti tähteä*, joka sai vuoden 2005 Finlandia Junior-palkinnon. Runossa ”Piip!” teksti muodostuu hytтын lentoradan kuvioksi. Runo

pitää poikkeuksellisesti myös lukea alhaalta ylöspäin, kirjaa kädessä pyörittäen, jotta teksti avautuu. Runo ja teksti sulautuvat toisiinsa myös Marjo Nygårdin kuvituksessa Atu Ruotasen runoon ”E-mail” (*Hajanhujalla*, 2010), jossa takakoipeaan nostava koira suihkaisee keltaisen pissavanan runon viimeiseksi säkeeksi:

Turrella on sähköposti
jos sä sitä tarvitset.
Lumipenkkaan jalkaa nosti:
turre@dogmail.net

Runous, jossa teksti muodostaa piirroksen linjat, on lajiltaan kuvarunoutta, vaikka käsitettä käytetään harvoin lastenrunouden yhteydessä. Kuvaruno, *carmen figuratum*, periytyy jo muinaispersialaisesta ja kreikkalaisesta runoudesta (Hosiailuoma 2003, s.v. *carmen figuratum*).

Uudessa lastenrunoudessa kuvarunouden ala on perinteistä laajempi. Isoon kuva-pintaan saattaa rinnakkain ja lomittain sijoittua sekä perinteisesti asemoituja runoja että sellaisia, jotka samalla piirtävät jonkin kuvan yksityiskohdan. Tällaisia löytyy muun muassa Jukka Itkosen kokoelmasta *Taikuri Into Kiemura* (2007), jonka on kuvittanut Christel Rönns. Yhdelle aukeamalle asettuvat runot ”Olga Nojakova, konserttipianisti” ja ”N. Ojapuu, liikunnanohjaaja” kommentoivat toisiaan jo otsikoissaan. Konserttipianisti Olgan runosäkeet kohoavat hänen flyygelistään ääniaaltoina, ja liikunnanohjaaja N nojautuu näkymättömään nojapuuhun, joka kiinnittyy toisella puolella kuvaan eli flyygelisiin, toisella tekstiin. Näin kuvasta tulee tekstiä, tekstistä kuvaa.

Joskus runokuvakirjojen kuvat ovat intertekstuaalisissa – tai pikemminkin intervisuaalisissa – suhteessa taideteosten, kuvien tai populaarikulttuurin visuaaliseen maailmaan. Esimerkiksi Petra Heikkilän kirjoittama ja kuvittama, pienestä apinasta kertova *Makin makiikkaa* (2007) sisältää sekä kuvien että tekstien viittauksia tunnettuihin teoksiin. Runo ”Tyhjän takia” on saanut vierelleen muunnelman Edvard Munchin *Huuto*-maalauksesta, mutta runo kyseenalaistaa maalauksen ilmentämän tavan purkaa tuskaa tai raivoa huutamalla:

Jos joskus ottaa aivoon
ihan tyhjän takia
niin älä ratkea raivoon
vaan matki tätä makia:
Silmät korvat kiinni
pistä ja ole hiljaa ihan,
pian et enää muista
mistä alkuaan sait vihan.

Runokuvakirjojen ilmettä ei määritä ainoastaan kuvitus, vaan myös typografialla ja tekstin kirjasinlajilla on tärkeä osuus. Jukka Itkosen ja Matti Pikkujämsän *Astronautin rusinapullassa* (2013) kirjoituskoneen epätasaista jälkeä imitoiva teksti vahvistaa kuvituksen

retrohenkeä, ja samojen tekijöiden *Krokotiili hikoaa ja muita eläinrunoja* -kokoelmassa (2010) käytetään tekstasta. Korolaisen *Kuono kohti tähteä* -kokoelmassa ”Runohiiren käsikirjoitus” -osaston runot on tekstattu. Kuvassa ovat näkyvissä päällimmäisen paperin mustetahrat, ja käsikirjoitusrunojen alta pilkottaa pino konsepteja. Katsoja näkee yhtä aikaa valmiiksi tekstatut runot sekä merkkejä kirjoittamisen prosessinomaisuudesta ja luomisen tuskasta.

Uusien runokuvakirjojen visuaalinen ilme koostuu useiden elementtien yhteis- pelistä, sillä siihen vaikuttavat paitsi kuvitus myös kuvan ja tekstin sulautumat, vuoro- vaikutus ja asemointi sekä teoksessa käytetty värimaailma ja runojen kirjasinlaji. Visuaalinen monipuolisuus ja tekniikkojen yhdistelmät ovat myös kerronnallisten kuvakirjojen nykyisiä piirteitä (Heikkilä-Halttunen 2016).

Virpi Talvitien kuvituksessa Tuula Korolaisen ”Kissanpolkka”-runon (2013) koskettimilla riemullisesti pomppiva kissa hallitsee koko aukeamaa. Kissan häntä on kiertynyt lennokkaassa tanssissa nuottivaimeksi, ja viereisen tietokonerunon yläpuolella sitä ihmettelee hiiri. Sanat, kuvat ja merkitykset leikkivät keskenään. Julkaistu tekijän luvalla.

Intertekstuaalisuutta ja silmäniskuja

Uuteen lastenrunouteen solmiutuu monen tyyppisiä viittauksia perinteeseen. Edellä viittasin jo intervisuaalisuuteen sekä Korolaisen *Kuono kohti tähteä* -kokoelmaan, jossa suomalaisten runoklassikkojen kanssa keskusteleminen ja niiden muokkaaminen ”hiirimuotoon” on suorastaan läpäisevänä periaatteena. Esimerkiksi V. A. Kosken- niemen elegiaa varioiva ”Yksin oon, minä hiiri, / ruohojen keskellä yksin” hymyilyt-

tää tradition tuntijaa. Uusimmassa runokirjassaan *Kissa kissa kissa* (2013, kuv. Virpi Talvitie) Korolainen leikittelee Hellaakosken ”Hauen laululla”. Runo alkaa: ”Kotoisesta kolostaan / joutui kissa puuhun parkumaan”, ja se noudattaa kuuluisaa esikuvaansa loppuun asti ikonista säkeistörakennetta myöten. Tällaiset runoihin tai kuvitukseen upotetut alluusiot runouden tai kuvataiteen klassikkoihin kohdistuvat aikuislukijalle ja lisäävät tekstiin juuri hänelle osoitetun lisämerkityksen. Runon puhujan tai kuvittajan kääntymisiä aikuislukijan puoleen onkin kutsuttu *silmäniskuiksi aikuiselle* (ks. Laakso 2014a, 279–286). Samalla tällaiset runot kyseenalaistavat mustavalkoisen jaottelun lasten ja aikuisten runouteen.

Viittauksia on muuhunkin kuin suomalaisen runouteen: Atu Ruotasen *Satulaan-*kokoelmassa (2009, kuv. Marjo Nygård) runo ”Vertteri” on saanut täsmennykseen ”Die Leiden des ’stummen’ Werthers”. Toisaalta runot saattavat viitata muuallekin kuin kirjalliseen tai kuvalliseen perinteeseen. Leena Kirstinä huomauttaa (2014, 398), kuinka Kirsi Kunnaksen *Tiitiäisen tuluskukkaro* (2000, kuv. Kristiina Louhi) on läpeensä runousoppitietoinen kokoelma, jossa esimerkiksi runo ”Onomato” viittaa toisaalta runousopin käsitteeseen, toisaalta Kunnaksen vuosikymmeniä aikaisemmin saamaan kritiikkiin. Myös Kunnaksen oma lastenrunous on saanut jälkikaikuja. Laura Ruohosen *Yökyöpeleissä* (2010, kuv. Erika Kallasmaa) esiintyy hänen Pii Pootaan muistuttava ”Hiiri-fakiiri”, joka

[- -] Ei Iiri luota
lääkäriin ei laastariin
ei liisteriin ei lääkkeisiin
ei kääreisiin
ei pipettiin
ei pupettiin
ei hoiteisiin
ei voiteisiin.
[- -]

Korolaisen ja Ruohosen esimerkeissä on kysymys paitsi sisällöllisestä ja rakenteellisesta myös metrisestä intertekstuaalisuudesta, jossa uusi runo asettuu lukijayhteisön mielessä kaikuvaan vanhemman runon rytmis-mitalliseen muottiin. Kalevalamittakin sykkii uudessa lastenrunoudessa silloin tällöin. Tittamari Marttisen *Maailmanpyörässä* (2007, kuv. Katja Kuittinen) ”Vauhtiviikko”-runon viimeinen säkeistö kuvaa nykylapsen harrastusrumbaa kalevalamittaa varioivin rytmein ja perinteisten, viikonpäivien nimiä opettavien lorujen hengessä:

Maanantaina muskariin
tiistaina teatteriin
keskiviikkona kuviskerhoon
torstaina tanssitunnille
perjantaina parturiin
lauantaina lahjan ostoon
sunnuntaina synttäreille!

Anarkistinen ote perinteeseen on Laura Ruohosen ”Nuku nuku” -runossa (*Yökyöpelit*), jossa perinteiset kehtolaulusäkeet ”Nuku nuku / nurmilintu, allinlapsi, kultahapsi” katkeavat nukutettavan ”Ei väsyttä! En nuku!” -huudahduksiin ja toivomuksiin heittää yöpuku milloin roskikseen, milloin silppuriin tai kompostiin. Vähitellen nukuttajakin hermostuu:

Nuku nuku
tattiainen, muuten päähäs
pattiainen vuoteeseesi hattiainen
karvanaama kakkiaainen
meille otetaan.

Toisenlaisella runomuodolla, limerikillä, leikittelevät Ilpo Tiihonen kokoelmassa *Jees ketsuppia* (1999, kuv. Tiina Paju) sekä Jukka Itkonen *Rinkeli ronkelissa* (2001).³ Hän kutsuu runojaan rimelikeiksi:

Kitaransoittaja, mies Liverpoolista.
sai surmansa sala-ampujan kuulista.
Mies muistetaan vieläkin
hienosta nauhasta,
jolla hän esitti laulunsa rauhasta.

Valtaosaltaan 2000-luvun lastenrunouden kieli pohjautuu mitalliseen perinteeseen, vaikka mittoja käytetään varioiden, säkeitten pituus vaihtelee ja niiden joukossa voi olla myös vapaarytmisiä jaksoja. Kyseessä on siis yleensä vapaa-, ei määrämittäisyys. Myös täysin vapaarytmisille lastenrunoille on tyypillistä äänneiden, sanojen ja ilmausten toistuminen, mitä kautta niihinkin syntyy tietty rytmisen syke. Rytmisen sanonta siis hallitsee lastenrunoutta, ja lisäksi riimillisuus on vahvaa, runot ovat säkeistöisiä ja säkeet yleensä lyhyehköjä. Tämä on ymmärrettävää siksikin, että suurin osa lastenrunoudesta on tarkoitettu ääneen luettavaksi ja usein sylissä kuunneltavaksi. Lorukirjoja jaetaan jo äitiyspakkauksissa, ja leikkiminen kielellä, rytmillä ja toistoilla on lastenrunouden ydinmehua. On tutkijoita, joiden mielestä lastenrunouden syvin olemus ei edes ole käsitteellisessä kielessä tai kognitiivisissa merkityksissä vaan juuri ruumiillisessa rytmin ja kielen kokemisessa (Coats 2013, 133). Rytmien voikin nähdä myös osallistavana elementtinä, koska säännölliseen rytmiin kuuluu ennustettavuus ja tarttuvuus (Coats 2013, 137). Rytmien kautta runo ikään kuin kurkottaa kohti lukijaa ja kuulijaa kutsuamalla heitä yhteiseen elämykseen, ehkä liikkeeseenkin.⁴

Kaksoispuhuttelu

Lastenrunot puhuttelevat lukijaansa ja kuulijaansa myös suoraan. Heli Laaksosen *Aapine*-kokoelmassa (2013, kuv. Elina Warsta) havainnollistuu se lastenrunoudelle ja koko lastenkirjallisuudelle tyypillinen piirre, että runot puhuttelevat usein lasta ja aikuista yhtä aikaa (Wall 1991, esim. 24–35; myös Hunt 1991, 46–47). Suomalais-

sakin tutkimuksessa ilmiötä, johon jo intertekstuaalisuuden ja -visuaalisuuden osalta viittasin, on totuttu jäsentämään kaksoispuhuttelun käsitteen avulla. Barbara Wallilta (1991, 24–25) ovat peräisin käsitteet *double address* ja *dual address*, kun taas *single address* määrittää kirjoja, joissa puhuteltuna on vain lapsi. Wallin *double address* tarkoittaa kaksinkertaista puhuttelua, jossa lapselle osoitettu teos puhuttelee samaan aikaan joko avoimesti tai piilotetusti myös aikuista (esimerkiksi Kari Levolan Ella-sarja). Niin sanottu *dual address* eli kaksoispuhuttelu taas toteutuu, kun lapsi- ja aikuislukijaa puhutellaan samanaikaisesti. (Laakso 2014a, esim. 44–46; Laakso 2014b, 41.) Ilmiöiden yhteydessä puhutaan kääntäen myös kaksoisyleisöstä.

Laaksosen ja Warstan *Aapine* uudistaa aakkosrunoutta hyödyntämällä lounaissuomalaista murretta, ja samalla se liittyy Laaksosen itsensä aloittamaan nykyrunouden murrevirtaukseen. *Aapine* johdattaa sekä aakkosten että murteen saloihin, kun Diesel-Ladasta tulee Riisseli-Lara:

Onk ireoi?
 Onk vireoi?
 Onk karui?
 Onk larui?
 Onk sarui?
 Ei teil mittä Riisseli-Lara ois?
 Onk tämä ollenkan toreellist?
 Mihe jemma mamma sen Deen pist?

Kuvat laventavat jälleen runojen maailmaa esittämällä sellaisia kulloisellakin kirjaimella alkavia sanoja, joita ei runoissa esiinny. D-aukeamalla vilahtavat dinosaur, diesel, divaani, dyynit, diskopallo ja dromedaari. D-runon oletettu ja puhuteltu lukija ei siis ole ”vain” lapsi vaan myös lounaismurretta taitava (tai siitä kiinnostunut) aikuislukija. Kolmas mahdollisuus, aakkoskuvakirjan kannalta ehkä toivottavin, on lukija–katsoja-pari, jossa aikuinen lukee lapselle ja selittää niin outoja sanoja kuin kuviakin.

On myös kaksoispuhuttelua, jossa jokin runon yksityiskohta avautuu nimenomaan nähtynä, ei kuultuna. Esimerkiksi sopii runo Atu Ruotasen *Hajanhujalla*-teoksesta:

Lunta satoi vitkaan,
 tyypit kahvilasta
 ensimmäistä kertaa
 kolasivat vasta.
 Lensi lumi, loka,
 hyvin kola tepsi:
 toisen kola Cola,
 toisella taas Pepsi!

Kuten Maria Laakso huomauttaa, puhutellun kysymys ei kuitenkaan ole yksiselitteinen, sillä useimmat lastenkirjat sijoittuvat jonnekin Wallin määrittämien jaottelujen väliin. Lisäksi lasten- ja aikuistenkirjojen lajiraja on aikojen kuluessa usein liukunut. Reaali-

set lapsi- ja aikuislukijat eivät myöskään aina istu yleisiin käsityksiin lasten ja aikuisten kirjallisesta kompetenssista. (Laakso 2014a, 46–48; Laakso 2014b, 41.)

Opettavaisuudesta esittelevyyteen

Lastenkirjallisuuden ja lastenrunouden perinteeseen on liittynyt opettavaisuuden konservatiivinen, olevia oloja säilyttävä eetos (Heikkilä-Halttunen 2000, 42; Heikkilä-Halttunen 2010, 28–29; Stephens 1992). Alalaji, jossa opettavaisuuden pitkä traditio jatkuu katkeamatta, on aakkosrunous, ja se pitää 2000-luvun runoudessakin pintansa (Heikkilä-Halttunen 2013, 6). Kirsi Kunnaksen *Tiitiäisen tuluskukkaro* (kuv. Kristiina Louhi)⁵ ja Tuula Korolaisen *Aaveaakkoset eli Haamuhetki kullan kallis* (kuv. Tiina Paju) ilmestyivät vuosituuhannen taitteessa vuonna 2000, Jukka Itkosen kirjoittama ja Christel Rönnsin kuvittama *Aakkoslammas loksuhammas* vuonna 2006. Anni Riipisen ja Ritva Ruuska-Tuomisen loruapinen *Kielet kippuralle* (kuv. Anni Riipinen) on vuodelta 2012, edellä esitelty Laaksosen ja Warstan *Aapine* vuotta nuorempi. Aakkoskirjoilla onkin kiinteä yhteys aapiisiin, joihin sisältyy myös yleensä runoutta: runo- ja oppikirjan genret lomittuvat.

Uudessa lastenrunoudessa didaktinen opettaminen on kuitenkin yleensä muuntunut asioiden esittelemiseksi. Perinteinen runous opetti lapsilukijoille ennen muuta moraalia, käytöstapoja, sovinnaisia sukupuolirooleja ja uskonnollisia teemoja, mutta nykyisin opettamisen (tai pikemminkin esittelemisen) kohteina ovat asiat, käsitteet ja ilmiöt. Uudet lastenrunokokoelmat kootaan usein tietyn aiheen ympärille – vaikkapa eläinten, kasvien, ruokien tai ammattien – ja aiheeseen liittyviä asioita esitellään iloisessa ja humoristisessa hengessä. Huumorin ja hassujen sattumusten ohessa uudet sanat, käsitteet ja asiat tulevat lapselle tutuiksi: sanavarasto ja tieto karttavat, ja lapsi saa välineitä ottaa lähiympäristöään ja maailmaa haltuun. Merkitysten kerroksellisuutta tai syvällistä sanomaa ei tämän tyyppisessä esittelevässä lastenrunoudessa yleensä ole, koska sen funktio on toisaalta asioiden näyttämässä, toisaalta rytmin ja kielen leikissä. Sekä rytmin yllättävät käänteet että kuvituksen kekseliäisyys murtavat sitä monotonisuuden vaaraa, joka asia- ja käsitelistoissa voi piillä.

Mari Mörön *Helokki ja hiirenvirna* (2008, kuv. Marjo Nygård) esittelee kotipuutarhan kasveja. Tunnistamisen lisäksi opitaan tietoa kasvien elintavoista ja -ympäristöistä, esimerkiksi akileijasta:

Moneksi taipuu
eikä yhteen jää.
Akileija saapuu
sinut yllättämään.
Siro, soma, juhlava,
lehtomaiden tuttava,
eteenpäin vaeltaa
kukkapenkki kerrallaan.

Jo 1970-luvulla kirjailijana aloittanut Jukka Itkonen on julkaissut 2000-luvulla toistakymmentä lastenrunokirjaa, uusimpana teoksen *Kaikki hyvin kasvimaalla* (kuv. Camilla Pentti, 2014). *Kaupunkiretkessä* (2011, kuv. Matti Pikkujämsä) puolestaan liikutaan urbaanissa ympäristössä, jonka erilaisia rakennuksia ja toimintaympäristöjä (esimerkiksi kirpputoria, satamaa tai tehdasta) tarkastellaan lapsen näkökulmasta. Puheenvuoron saa esimerkiksi puistonpenkki: ”Joka päivä joku / istuu sylissäni. / Hämäläinen tuli / ja savolainen mäni”. Runo ”Museo” kuvituksineen esittelee outoja käsitteitä ja päättyy aforisminomaiseen lausahdukseen:

Museo, hiljaista, avaraa,
paljon hyvin vanhaa tavaraa:
rukki ja virusut ja myllynkivi,
muinaismuistoja melkoinen rivi,
tuohesta tehtyjä vasuja, esi-isien asuja.
Saattaapa sieltä löytyä
mammutin hampaasta pala
tai valtavan kokoinen täytetty kala.
On vaikea oppia uutta,
jos ei muista muinaisuutta.

Kun kuvitus näyttää nykylapselle vieraat käsitteet, eli tässä runossa vasun, rukin, virusut ja myllynkiven, niitä ei tarvitse runotekstissä selittää. Usein runokuvakirjan ja lasten tietokirjan genret solmiutuvat toisiinsa.

Samojen tekijöiden, Jukka Itkosen ja Matti Pikkujämsän, teoksessa *Astronautin rusinapulla* (2013) aiheena ovat ruokaan ja syömiseen liittyvät ilmiöt. Ruokateemaan kiertyy myös Tittamari Marttisen kokoelma *Pastapolkka ja mangotango* (2009, kuv. Virpi Penna). Se sisältää runoloruja, joiden nimet puhuvat puolestaan: ”Tortilla-Milla”, ”Eira Meirami”, ”Charlotte Russen rakkaus” tai ”Lämmintä määmiä”. Nykylapsen lautaselle kuuluvat itsestään selvästi kaukomaista lennätetyt hedelmät ja eksoottiset ruokalajit.

Ismo Puhakan *Hei, hommiin!* (2011, kuv. Paula Ahola) esittelee erilaisia ammatteja runoilijasta roistoon ja palomiehestä psykologiin. Mukana on myös ”Betonomiylläri”, hatunnosto Lauri Viidan klassikkokokoelmalle. Runo ”Pappi” on tyylilajiltaan saarna:

Papin työ on puhua pyhästä.
Pappi puhuu kun pääsee ryhästä:

paimen,
puuseppä,
rakentaja,

kalastaja,
kuningas,
parantaja.

Kaikki työ on tärkeää,
kaikki työ on hyvää.

Kaikesta löytyy
suurta ja syvää.

Sen minkä teette,
tehkää hyvin.

Levossa on liike.
Liikkeessä
lepo syvin.

Lastenrunous puhuu kielillä

Suomi monikulttuuristuu ja monikielistyy, mutta tähänastisessa 2000-luvun lastenrunoudessa nämä teemat ovat toistaiseksi näkyneet varsin vähän (ks. myös Grünthal 2003). Runoissa näkyvä ruokakulttuuri ja eläinlajisto ovat irronneet kauas perinteisestä suomalaisesta maalaispihapiiristä, mutta runojen henkilögalleria on sekä teksteissä että kuvituksissa vielä melko perisuomalainen joitakin yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta.

Ainakin Kirsi Kunnaksella, Jukka Itkosella ja Ilpo Tiihosella on runoissaan monikielisiä – yleensä englanninkielisiä – ilmauksia: yksittäinen sana tai säe pienenä mausteena kokonaisuudessa, usein nokkelana riiminä suomenkielisen sanan parina. Piritta Porthan on ensimmäisenä kirjoittanut monikielistä lastenrunoutta kokoelmassaan *Varoitus postinkantajalle* (2013, kuv. Kaisa Rekinen). Kokoelmaan liittyy myös Porthanin itsensä säveltämä ja esittämä cd-levy, mikä on 2000-luvulla lastenrunokirjoissa yleistynyt ilmiö.

Porthanin *Varoitus postinkantajalle* kertoo 6-vuotiaan tytön matkoista mummoleihinsa Lounais-Suomeen ja Lappiin. Puhujatyttö on kotonaan molemmissa mummoiloissaan ja tietoinen paitsi niiden eri kielistä, suomesta, ruotsista ja pohjoissaamesta, myös suomen kielen paikallisvariaatioista ja oman kotikaupunkinsa puhekielestä.

Matkalla häihin
isoäiti juttelee turkuu,
faffa talar muminspråk,
ja minä ihan vaan helsinkiä.

Meillä on sekoitussalakieli,
häihinmenoreissumieli.

Runoissa käydään monikielisiä dialogeja: ”Saknar du hem?” kysyy affa. / Minä vastaan: ”Joo, on mulla.” Koodinvaihto kielestä toiseen käy sen mukaan, millä kielellä kustakin asiasta on luontevinta kertoa:

Oranssi livbälte, faffan
pusut på min kind.
Busterilla kauppaan,
hiukset hulmuilevat i vind.

Lapissa puhutaan pohjoissaamea: ”Ivalojoella meillä on // kultainen haavi, / kultainen saalissaavi, / kultainen saamelaiskieli, / kultainen harakanmieli. //” Jäämerellä

Áddja lupaa, että
pian ábiruvvån nään.
Atlantiksen vettä
odottamaan jáän.

Kirjailijoiden monikielisyys ei ole suomalaisessakaan kirjallisuudessa uusi ilmiö (ks. esim. Grönstrand 2012), ja nykyrunoudessa sitä on hyödynnetty jonkin verran (Grünthal 2012). Porthanin runoissa havainnollistuu, miten monikielinen ihminen ilmaisee eri kielillään kuuluvansa tiettyihin ryhmiin ja miten hän voi eri tilanteissa korostaa identiteettinsä eri ulottuvuuksia (Lehtonen 2008, 116). Samalla se tarttuu ilmiöön, että suomalaisten lasten joukossa on yhä enemmän sellaisia, joille on maahanmuuttajataustan tai jonkin muun syyn vuoksi luontevaa liikkua eri kielten ja kielimuotojen välillä tilanteiden ja puhujayhteisöjen mukaan. Heini Lehtonen (2013) käyttää käsitettä *kieleily* kuvaamaan tilannetta, jossa jaottelu yksi-, kaksi- tai monikielisiin puhujiin käy tarpeettomaksi, sillä kaikki ihmiset hyödyntävät vuorovaikutuksessaan monipuolisesti käytössään olevia kielellisiä resursseja. Tällaisen *translanguaging*-ilmiön yhteydessä puhutaan myös kielten limittäisestä käytöstä (Martin 2016). Piritta Porthanin runoja voi syystä kutsua limittäiskielisiksi eli kieleileviksi.

Arjen anarkismia

Huumori on lastenrunouden kantava voima. Se syntyy erityisesti nonsense-henkisen arjen anarkismin, yllätyksellisuuden ja vapaasti assosioivien sanaketjujen pohjalta. Riimillisuus ja säkeistöllisyys tukevat sana-assosiaatioita, koska säkeet liittyvät riimisanojen myötä toisiinsa äänteellisen, eivät suinkaan aina semanttisen logiikan mukaan. Nonsensella, sana-assosiaatioilla ja kielen musiikillisilla elementeillä onkin lastenrunoudessa aina vankka paikkansa (Katajamäki 2009).

Lastenrunouden kielessä painottuvat leikillisuus, kekseliäisyys ja äänteellis-rytmisen vaikutelma. Nonsense ja karnevalismi sopivat hyvin ilmaisuun, jossa kognitiivinen sisältö ei ole tärkeintä (ks. myös Coats 2013, 133), ja karnevalistinen huumori vetoaa erityisesti lapsiin (Laakso 2014b, 35). Karnevalismi ja nonsense ovatkin lastenrunoudessa lähellä toisiaan. Kirsi Kunnas on todennut Tiitiäis-runoudestaan, että sen tavoitteena on kiihottaa lapsen luontaista intohimoa kieleen ja samalla synnyttää epäluuloa merkityksiä kohtaan (ks. Kirstinä 2014, 385).

2000-luvun suomalaisessa runoudessa nonsense-runoja on esimerkiksi Tittamari Marttisen kokoelmassa *Tivoli tähtisade* (2004, kuvittanut Rosa Liksom), jossa Marttinen runoilee ”Zähkõizkukizkurista” ja ”Jatsifatsista”. ”Vietnamilaiseksi tuliaiseksi” paljastuu villisti käyttäytyvä riippumahasika, joka onkii onnimannimaisesti

herneet keitosta
höyhenet peitosta
rusinat pullasta
kierteet rullasta
paidat kaapista
penkit Saabista
hillot purkista
kirput turkista
puhdin minusta ja
puhdin sinusta
[- -]

Lastenrunouteen ei kuulu monikerroksinen kuvallisuus. 2000-luvullakin sen ydin on sama kuin hyvässä lastenrunoudessa kautta aikojen: kielen ja mielen leikki, elämänilo ja tuore ajattelu. Anarkismi ja karnevalistinen elämänsenne korvaavat syväluotaavuuden, luova räjähtely tylsyyden esimerkiksi Laura Ruohosen runossa ”Säpinää!”:

Ketä väsyttää? Tahdon säpinää!

Varmaan isää piristäisi
jos sen korvaan lirstäisi
hiukan maitoa
liimaa purkista
isoon napaan suolaa ja
partavaahtoa!

Herätkää! Tahdon säpinää!

Ehkä äiti virkistyisi
jos sen sänkyyn ilmestyisi
kaksi matoa
sähkövasara
tyynyn alle marsu ja
mannapuuroa!

Herätkää! Tahdon säpinää!

Viitteet

¹ Lastenrunouden kirjoittajista ja kuvittajista ei ole pulaa, mutta nuortenrunouden suhteen tilanne on toinen. Netti, blogit ja nuortenlehdet todistavat, että monet nuoret – etenkin tytöt – kirjoittavat runoja. Silti nuorille suunnattuja runokirjoja julkaistaan vähän. Tomi Kontion, Satu Koskimiehen ja Jarmo Heikkisen toimittamaan antologiaan *Kuusiraajainen purppuratähti* (Tammi 2003) on koottu 13–19-vuotiaitten itse kirjoittamia runoja runokilpailun pohjalta.

Vuonna 2009 ilmestyi Kari Levolan toimittama nuortenrunokokoelma *Runo viekään!*, johon oli tilattu runoja sekä etupäässä lapsille kirjoittavilta että ns. aikuisten runoilijoilta. Juha Vakkurin *Kirjeitä 15-vuotiaalle maalivahdille* (2000) ja Kirsti Kurosen *Likkojen lipas* (2011) edustavat nimenomaan nuorille suunnattuja runokokoelmia. Nuortenrunouden valtaväylä ei siis ole perinteinen painettu kirja, vaan nuorten lukema, kirjoittama ja kuuntelema runous elää ennen muuta netissä, videorunoudessa, rocklyriikoissa, rapissa ja yhä uusissa musiikin ja sanan muodoissa. Näillä alueilla on vielä paljon tutkittavaa.

² Kuvitetuista kirjoista ja kuvakirjoista ks. esim. Nikolajeva & Scott 2000, 226. Koska kuvitus ei ole tämän artikkelin fokus, en käsittele kuvitettuja runokirjoja ja runokuvakirjoja erikseen ehkä perehdy asiaan laajemmin.

³ Limerikki on viisisäkeinen humoristinen runo, jonka ensimmäinen säe päättyy paikannimeen ja koko runo yllättävään käänteeseen. Suomalaisista limerikeistä ks. Katajamäki 2009 ja limerikkien historiasta Katajamäki 2016, 317.

⁴ Rytmin kutsuvasta ja yhteisöllisestä luonteesta ks. myös Siru Kainulainen: *Kun sanat eivät riitä. Rytmii, modernismi ja Eila Kivikkahon runous* (2011). Turku: Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C.

⁵ *Tiitiäisen tuluskukkaroa* ei ollut alun pitäen tarkoitettu aakkosrunokokoelmaksi, mutta Kunnas päätti panna runoryhmien otsikoiksi pelkät kirjaimet aakkosjärjestyksessä. Hän perusteli valintaa maailmanpolitiikan myllerryksellä ja totesi, että aakkosjärjestys on ”ainoa järjestys, joka tässä maailmassa on vielä säilynyt”. Tosin hän rikkoi sitäkin kirjassaan. (Kirstinän 2014, 393.)

Kirjallisuus

- Coats, Karen 2013. The Meaning of Children's Poetry: A Cognitive Approach. *International Research in Children's Literature* 6.2, 127–142.
- Grünthal, Satu 2003. Lastenrunon linjoja 1980- ja 1990-luvulla. Liisi Huhtala & al. (toim.), *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Helsinki: Tammi, 240–247.
- Grünthal, Satu 2012. Multilingual features in contemporary Finnish poetry: two examples. Laakso, Johanna & Johanna Domokos (eds), *Multilingualism and Multiculturalism in Finno-Ugric Literatures*. Finno-Ugric Studies in Austria 8. Wien: LIT Verlag, 92–106.
- Grönstrand, Heidi 2012. Kjell Westö – kielisiltojen rakentaja ja kulttuurisen järjestyksen uudelleen muotoilija. *Sananjalka* 54, 143–159.
- Happonen, Sirke 2007. *Viljonkka ikkunassa. Tove Janssonin Muumiteosten kuva, sana ja liike*. Helsinki: WSOY.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2000. *Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoituminen ja kanonisoituminen 1940–50-luvulla*. Helsinki: SKS.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2010. *Minttu, Jason ja Peikonhäntä. Lasten kuvakirjoja kipeistä aiheista*. Helsinki: Avain.

- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2013. Heli Laaksonen levittää kielen riemua. *Onnimanni* 3.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2016. Suuria tunteita ja niukkuuden estetiikkaa. *Parnasso* 6–7.
- Hosiaislouma, Yrjö 2003. *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Hunt, Peter 1991. *Criticism, Theory, & Children's Literature*. Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Katajamäki, Sakari 2009. From Limerick to 'Rimelick'. The Finnish Nonsense Limerick and Its Transformations". Elisabetta Tarantino & Carlo Caruso (eds), *Nonsense and Other Senses: Regulated Absurdity in Literature*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 275–293.
- Katajamäki, Sakari 2016. *Kukunor. Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa*. Helsinki: ntamo.
- Kirstinä, Leena 2014. *Kirsi Kunnas – sateessa ja tuulessa*. Helsinki: WSOY.
- Laakso, Maria 2014a. *Nonsensesta parodiaan, ironiasta kielipeleihin. Monitasoinen huumori ja kaksoisyleisön puhuttelu Kari Hotakaisen Lastenkirjassa, Ritvassa ja Satukirjassa*. Tampereen yliopisto: Suomen yliopistopaino oy.
- Laakso, Maria 2014b. ”Pertules. Kyrppi. Jumittu.” Nykynonsense ja huumori Kari Hotakaisen lastenkirjoissa. Marleena Mustola (toim.), *Lastenkirja. Nyt*. Helsinki: SKS, 27–45.
- Lehtonen, Heini 2008. Maahanmuuttajataustaisten koululaisten monet kielet. Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila (toim.), *Nuoret kielikuvassa. Kouluikäisten kieli 2000-luvulla*. Helsinki: SKS, 103–124.
- Lehtonen, Heini 2013. Kieleilyä monietnisessä yläkoulussa. *Kielikoulutuspolitiikan verkosto*. <http://www.kieliverkosto.fi/article/kieleilya-monietnisessa-ylakoulussa/> Luettu 3.1.2017.
- Martin, Maisa 2016. Monikielisyys muutoksessa. *Kielikoulutuspolitiikan verkosto*. <http://www.kieliverkosto.fi/article/monikielisyys-muutoksessa/> Luettu 5.1.2017.
- Nikolajeva, Maria & Carol Scott 2000. The Dynamics of Picturebook Communication. *Children's Literature in Education*. Vol. 31, No. 4, 225–239.
- Rhedin, Ulla 1992. *Bilderboken. På väg mot en teori*. Skrifter utgivna av Svenska barnboksintitutet 45. Stockholm: Alfabeta.
- Seppä, Anita 2012. *Kuvien tulkinta. Menetelmäopas kuvataiteen ja visuaalisen kulttuurin tulkitsijalle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Stephens, J. 1992. *Language and ideology in children's fiction*. New York: Addison Wesley Longman.
- Wall, Barbara 1991. *The Narrator's Voice: The Dilemma of Children's Fiction*. London: Macmillan.

Katsauksessa mainitut runokirjat

- Heikkilä, Petra, kuv. sama: *Makin makiikkaa*, Lasten Keskus 2007.
- Itkonen, Jukka, kuv. sama: *Rinkeli ronkeli*, Otava 2001.
- Itkonen, Jukka, kuv. Christel Rönns: *Aakkoslammas loksuhammas*, Otava 2006.
- Itkonen, Jukka, kuv. Christel Rönns: *Taikuri Into Kiemura ja muita kaupunkilaisia*, Otava 2007.
- Itkonen, Jukka, kuv. Matti Pikkujämsä: *Krokotiili hikoaa ja muita eläinrunoja*, Kirjapaja 2010.
- Itkonen, Jukka, kuv. Matti Pikkujämsä: *Kaupunkiretki*, Kirjapaja 2011.
- Itkonen, Jukka, kuv. Matti Pikkujämsä: *Astronautin rusinapulla*, Otava 2013.
- Itkonen, Jukka, kuv. Camilla Pentti: *Kaikki hyvin kasvimaalla*, Lasten Keskus 2014.
- Korolainen, Tuula, kuv. Tiina Paju: *Aveaakkoset eli Haamuhetki kullan kallis*, Tammi 2000.
- Korolainen, Tuula, kuv. Marjo Nygård-Niemistö: *Kuono kohti tähteä*, Lasten Keskus 2005.
- Korolainen, Tuula, kuv. Virpi Talvitie: *Kissa kissa kissa*, Lasten Keskus 2013.
- Kunnas, Kirsi, kuv. Kristiina Louhi: *Tiitiäisen tuluskukkaro*, WSOY 2000.
- Laaksonen Heli, kuv. Elina Warsta: *Aapine*, Otava 2013.
- Marttinen, Tittamari, kuv. Rosa Liksom: *Tivoli Tähtisade*, Tammi 2004.
- Marttinen, Tittamari, kuv. Katja Kuittinen: *Maailmanpyörässä*, Kirjapaja 2007.
- Marttinen, Tittamari, kuv. Virpi Penna: *Pastapolkka ja mangotango*, Kirjapaja 2009.
- Mörö, Mari, kuv. Marjo Nygård: *Helokki ja hiirenvirna: kukkaretki pihamaalle*, Kirjapaja, 2008.
- Porthan, Piritta, kuv. Kaisa Rekinen: *Varoitus postinkantajalle (olen matkoilla vähän aikaa)*, Basam Books 2013.
- Puhakka, Ismo, kuv. Paula Ahola: *Hei, hommiin!*, Karisto 2011.
- Riipinen Anni ja Ruuska-Tuominen, Ritva, kuv. Anni Riipinen: *Kielet kippuralle. Lasten loruaapinen*, Minerva Kustannus Oy 2012.
- Ruohonen, Laura, kuv. Erika Kallasmaa: *Yökyöpelit / Allakka Pullakka*. 2003 ja 2008 ilmestyneiden kirjojen yhteisnide, Otava 2010.
- Ruotanen, Atu, kuv. Marjo Nygård: *Satulaan*, Lasten Keskus 2009.
- Ruotanen, Atu, kuv. Marjo Nygård: *Hajanhujalla*, Lasten Keskus 2010.
- Tiihonen, Ilpo, kuv. Tiina Paju: *Jees ketsuppia*, WSOY 1999.